

ветви и листьяе”) є символом життєдайної сили кохання і подружньої вірності Февронії.

Таким чином, “Повість про Петра та Февронію” належить до числа оригінальних високохудожніх творів давньоруської літератури, в якій поряд із соціальними, політичними проблемами оспівується руська жінка, її розум, практичність, самовіддане і діяльне кохання. Це справжній гімн непереможному коханню, яке виявилось сильнішим за смерть.

Література

1. Власов В. Почему князь Петр женился на Февронии? / В. Власов // Вокруг света. – 1988. – № 4. – С. 44 – 47.
2. Гармаев А. Психопатический круг в семье. Украинская православная церковь. Полтавская епархия / А. Гармаев. – Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2002. – 64 с.
3. Гармаев А. Культура семейных отношений / А.Гармаев. – Волгоград, 2003. – 127 с.
4. Гудзий Н.К. История древней русской литературы / Н.К. Гудзий. – М., 1953. – 512 с.
5. Изборник (Сборник произведений литературы древней Руси) / Сост. и общая ред. тома Л. А. Дмитриева, Д. С. Лихачев. – М. : Художественная литература, 1969. – 800 с.
6. Кусков В.В. История древнерусской литературы / В.В. Кусков. – М., 1982. – 112 с.
7. Новая философская энциклопедия: В 4 т. / Под ред. В.С. Степина. – М.: Мысль, 2001. – Т. 1 – 744 с., Т. 2 – 634 с., Т. 3 – 692 с., Т. 4 – 736 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К.: Аконіт, 1999. Т. 1. – 910 с., Т. 2. – 910 с., Т. 3. – 927 с., Т. 4. – 941 с
9. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Русский язык, 1985. – 352 с.
10. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1977. – 775 с.
11. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры: 3-е изд. / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 990 с.
12. Философский энциклопедический словарь / Главн. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.

Ткаченко О.В.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Вербалізація ментальних принципів моральності як складова частина поняття “виховання” у фразеології української мови

Verbalization Mental Principles of Morality as Part of “Education” in the Phraseology of the Ukrainian Language

Abstract

This article focuses on the study of phraseology of the Ukrainian language and revealing verbalization mental principles of morality as part of “education” in that phraseology. The subject of research is phraseology of the Ukrainian language that objectifies the concept “education”. The object of this research are phraseological units, verbalization of mental principles of Ukrainian people morality.

Keywords: *morality, mental principles, verbalization, the Ukrainian language, concept “education”.*

Із раннього дитинства людина отримує низку важливих умінь та навичок, що неодмінно знадобляться їй у житті. У колисці спить дитина, а мати наспівує пісню, яка має не лише заколисувати, але й учити:

*А-а, коточок!
Украє у баби клубочок
Да поніс до Галі,
Положив на лаві.
Стала Галя котка бить:
– Не вчись, коте, красти,
Да вчися робити,
Черевички шити! (Народна пісня) [9].*

Зі словами матері у свідомості дитини засвоюються моральні норми: за проступок буде кара, красти не можна тощо. Усмоктує в себе дитина ті настанови, дивиться навколо та слухає що говорять дорослі. Тож слова виконують провідну роль у процесі виховання дитини. У своєму дослідженні хочемо звернути увагу на фразеологічне багатство української мови, а саме, на вербалізацію в ньому ментальних принципів моральності.

Фразеологія – невичерпне джерело дослідження історії, культури, традицій, уявлень українців. Дослідженням реалізації концептів та понять у ній займалися Н.Ф. Грозан (мікросистема “Поведінка людини”), І.І. Казимир (концепт ПТАХ у МКС українського народу), І.Є. Колесникова (мікросистема “Риси характеру людини□), Ж.В. Краснобаєва-Чорна (концепт ЖИТТЯ), Т.В. Рудюк (концепти ЧОЛОВІК і ЖІНКА), О.О. Яцкевич (концепт ВОЛЯ на лексико-фразеологічному рівні). ФО української мови як джерело народознавства було досліджено О.А. Майбородою, а вираження ними національного менталітету ґрунтовно розроблено в роботі О.В. Назаренко. Недослідженим залишається процес формування ментальних засад українців, шляхи отримання знань про моральність і етику фразеологічними засобами української мови. Упродовж багатьох століть не лише духовно-культурні цінності, а й сам український етнос був об’єктом асиміляції сусідніх імперій. Виборюючи власну свободу і національну ідентичність, українці зазнавали

величезних жертв. Тому зараз, після отримання Україною незалежності, конче потрібні роботи, що сприятимуть перетворенню етносу в націю, а це неможливо без засвоєння ментальних, духовних та етичних цінностей, що містяться у фразеологічному багатстві української мови.

Тож, метою цієї розвідки став аналіз вербалізації ментальних принципів моральності як складової частини поняття “виховання” у фразеології української мови.

Предметом дослідження є ФО української мови, що об’єктивують поняття “виховання”. **Об’єктом** виступають фразеологізми, що вербалізують ментальні принципи моральності українського народу.

“Категорія “ментальність”/“менталітет” є однією з фундаментальних духовних, соціально-психологічних сутностей людської особистості або людської спільноти, головним чином етнонаціональної; однією з “найглибинніших характеристик” індивідуальної і колективної свідомості людей, причому несвідомою і тому досить стійкою щодо зовнішніх впливів [3, с. 94]. Звертаючись до цієї категорії дослідники прагнуть пізнати приховані глибинні знання про націю, узагальнено розглянути народні уявлення та знання, що передавалися від покоління до покоління.

Саме фразеологією виражається національний спосіб світосприйняття, національний характер, оскільки “вони безпосередньо відбивають позамовну дійсність і мають образно-символічну основу” [5, с. 4]. Окреслюючи національний характер дослідники звертають свою увагу на моральність. Етнопсихолог Володимир Янів досліджував виховний ідеал українців та звернув увагу на домінування у свідомості українців патріотизму із християнськими і релігійними настановами та вказує на важливість саме етико-морального виховання [12, с. 273-303]. З.Є. Шумейко розглядає концепцію народної моралі в пареміях [11], Л.М. Довга розглядає моральність у діях та простежує ставлення до цих чеснот ще в XVII ст. [2]. Мабуть, не існує такої гуманітарної науки, яка б не спрямувала свою увагу на моральність.

Академічний тлумачний словник української мови подає 3 дефініції моралі: “1. Система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства; етика (у 2 знач.). <...> 2. Повчальний висновок із чогось. <...> 3. розм. Повчання, настанови, поради” [6].

У філософському словнику знаходимо таке визначення: “Мораль – одна з форм суспільної свідомості, соціальний інститут, що виконує функцію регулювання поведінки людей у всіх без винятку сферах суспільного життя. <...> У моралі суспільна необхідність, потреби, інтереси суспільства чи класів виражаються у вигляді стихійно сформованих і загально визнаних приписів та оцінок, що підкріплені силою масового прикладу, звички. Традиції, суспільної думки [10, с. 241].

Словник педагогічних термінів розширює тлумачення моралі вказуючи, що “Мораль виконує також пізнавальну, оціночну, виховну функції. Складниками моралі є моральна діяльність (вчинки, поведінка людини); моральні відносини, моральна свідомість. Норми і принципи моралі, моральні ідеали, почуття становлять систему моралі, яка визначає життєву позицію

певної соціальної спільності чи індивіда, орієнтує їх у світі цінностей [1, с. 216].

Узагальнюючі цю інформацію можемо дати таке визначення: мораль – це система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства, що регулює соціальні контакти в усіх сферах суспільного життя та функціонує у загально визначених приписах та оцінках, що підкріплені силою звички та масового прикладу. Виконує регулюючу, пізнавальну, оціночну та виховну функцію.

У розмовному стилі виховна функція моралі підкреслюється та може ототожнюватися з вихованням як із процесом: *Я страшенно не люблю тих старих нудярів, що раз у раз люблять торочити мораль: для панни се не випадає і те не випадає (Іван Франко, IV, 1950, 255) [6].* Для українців мораль виступає законом, а незнання її норм вимагає дорікання. *ФО читати мораль – “дорікаючи або лаючи когось, давати настанови, поради” [7, с. 765]* має певну негативну конотацію, хоча вербалізує своєрідний метод виховання.

Шляхом добірки з лексикографічних джерел фразеологічних одиниць, що вербалізують моральність як складову частину поняття “виховання”, виокремлено 174 одиниці. Варто зазначити, що це найбільша тематична група ФО, які об’єктивують це поняття. Завдяки цьому можна стверджувати, що у фразеологічній мовній картині світу українців виховання моральності займає провідну позицію.

Фразеологічні одиниці, що вербалізують моральне виховання можна поділити на три тематичні групи, що є кількісно нерівномірні. Найбільша з них складається з 126 ФО та об’єднується за критерієм “Порушення моральних норм”: *пеклом дихати, гнути кирпу, очі завидючі, зводити наклеп, прикидатися овечкою, співати Лазаря, скорчити Лазаря, перегнути палицю, казанська сирота, правдами й неправдами, купить і продасть, кров кипить, плювати в обличчя, як муха в окропі, краяти серце, скребти голову, бісова личина, лаври Герострата, скривити кислу міну, мовчи та диш, перемивати кісточки, брати на кпини, очей у Сірка позичати, підливати масла у вогонь, подвійне дно, набивати кишеню, високо нестися, продавати душу, гратися в kota і мишку, впадати в гріх, стелитися листом, збиватися з дороги, збивати з пуття, підкладати свиню, крутити носом, з перцем, завидки беруть, не клади палець у рот, зводити з світу, обкидати грязюкою, брати гріх на душу, мертві душі, курям на сміх, копилити губу, ходити гоголем, виливати помії, на коні не під’їдеш, піднімати голос, кувати речі недобрії, підколодна гадюка, потирати руки, з серцем, як сіль в оці, носити личину, святий та божий, крутити хвостом, посипати сіллю рану, не дбати на подзвін, підставити ногу, зав’язати світ, море по коліна, чорна невдячність, обвести круг пальця, як муха в спасівку, ніж у серце, ніж у спину, пускати ману, від лукавого, встромити носа, як мед, то й ложкою, без мила в душу лізти, дерти носа, підшитий лисом, ховати кінці, держати в лабетах, грати комедію, держати камінь за пазухою, перебирати по кісточках, показати зуби, кольки колють, втопити в ложці води, старий лис, про людське око, поїдом їсти, зганяти оскому, мати серце, у три горла, поганити руки, брати на зуби, гострити зуби,*

вводити в славу, кувати лихо, брати за карк, зуб за зуб, кури засміють, крізь зуби, заяча душа, закон не писаний, кривити душею, набивати оскому, оскома бере, мати зуб, замовляти зуби, кури сміються, плести павутиння, нагадати козі смерть, переходити дорогу, дивитися крізь пальці, пришивати квітку, передавати куті меду, як засватана дівка, кусати губи, і кінці в воду, скаламутити воду, помазатися в пани, показувати в кривому дзеркалі, нечистий на руку, казитися з жиру, робити з губи халяву, рубати з плеча, випускати пазурі, пускати поголоску, з кругу спитися, зривати серце, пуститися берега, ставати в позу, котити бочку, підвезти візка.

Вербалізуючі порушення моральних норм ФО цієї групи вказують на поважне ставлення українців до їх дотримання. Уживання подібних фразеологізмів у мовленні переважно носить негативну конотацію та мовним оформленням виражає своєрідну заборону на подібні дії. ФО *спитися з кругу* несе інформацію про втрату людиною гідності через надмірне вживання алкоголю. Контекстуальне оформлення підкреслює жалюгідність даної ситуації: – *А Лісового Семена не забули? – Ні, а що? – Спився з кругу... в старцях тепер... І теличка пропав: зазнався був... цукровий завод завів, став горілку гнати... продали усе!* (О. Кониський. Марта Перепічка) [8, с. 90]. ФО *нап'ясти личину* указує на маскування певних якостей та наявність брехні, що засуджується національною мораллю: *Різні пройдисвіти нап'яли на себе релігійну личину з єдиною метою – поживитися за рахунок довірливих богомольців* (Наука і життя, 6, 1959, 50) [6]. ФО *впасти в гріх* об'єктивує ситуацію порушення певних етичних норм, додаткова інформація міститься в компоненті *гріх*, який у християнській традиції є табуїтованим і викликає страх сильного покарання: – *Ну, хоч подивіться.. Подивитися ж можна, у гріх не впадете* (Панас Мирний, III, 1954, 280) [6]. ФО *підвезти візка* вербалізує ситуацію підлого вчинку, нейтральність слів-компонентів компенсується контекстом, у якому одиниця може бути реалізована: *Вчителька вона хороша, лагідна, дивиться крізь пальці на всі наші вчинки, а я їй підвіз такого візка* (Л. Смілянський. Сашко) [13, с. 17].

Опозиційною виступає група об'єднана за тематичним значенням “Дотримання моральних норм”. У ній розміщено 26 ФО: *всім по сім, збивати пуху, мати Бога в серці, загладжувати гострі кути, мухи не зобидить, мотузки можна сукати, на мирову, добра міна при поганій грі, відкривати карти, бити лежачого, не ликом шитий, про око, тримати марку, тихіший води, носити в серці, мати м'яке серце, тихіше води, нижче трави, золотити пілюлю, ударити лихом об землю, зціпивши зуби, добре серце, ділитися останнім шматком, з легким серцем, ковтати пілюлі, як на духу, від чистого серця.*

Переважна більшість ФО цієї групи маніфестує дотримання християнської моралі та вказує на правильність та необхідність цього. Фразеологізм *ділитися останнім шматком* говорить про вияви доброти, людяності, щедрості, яка в подальшому сприятиме певним моральним чи матеріальним гешефтам: *Останнім шматком хліба ділилася з нею сім'я, і корова в подяку наділяла її молоком та приплодом* (М. Старицький. Лихо) [8,

с. 220]. ФО *не ликом шитий* є цікаве подвійним значенням, указуючи на наявність певних здібностей та отримання знань, але паралельно вживається для позначення вміння поводитись належним чином враховуючі моральні аспекти ситуації: – *О-о, – підвівся Панчишин, у його очах блиснули гнівні вогники, – ви, юначе, не ликом шиті. Це добре, будемо тримати лад на курсі* (Р. Іванчук) [7, с. 776]. ФО *мухи не зобидить* указує на добру, лагідну, сумирну та терплячу людину, таку, якою вимагає бути християнська мораль: –*На відміну від моїх батьків, у Яви все навпаки: тато був добряк-добряк (мухи не скривдить, ніколи голосу не підвищував, тільки на скрипці грав), а мати – грім і блискавиця* (В. Нестайко. Тореадори з Васюківки) [8, с. 115]. ФО *мати Бога в серці* спрямовує адресата висловлювання до проведення паралелі між Богом як символом чесності, милосердя, доброти та справедливості з власною поведінкою, тобто скеровує людину на вироблення в собі подібних якостей: –*Але ж, пане будівничий, майте Бога в серці! Що я вам винен?*(І. Франко. Борислав сміється) [13, с. 12].

Дотримання моральних устоїв несе за собою спокій і задоволення життям, такі позиції маніфестують ФО третьої групи яку можна узагальнити назвою “Внутрішня моральність”. Вона нараховує 22 одиниці, що об’єктивують стан людини відповідно до дотримання етичних норм, способи порозуміння зі світом, указують на внутрішні переживання та сумніви. Доцільно включити цю групу до ФО, які об’єктивують поняття “виховання”, оскільки знання про внутрішні духовні переживання, що пов’язані з психічними реакціями на контакти зі світом для дитини необхідні. Попередні опозиційні групи не несуть значення особистісного сприйняття ситуації, тож не дають повної картини моральності. Остання група узагальнює та спрямовує виховання на себе та наслідки моральної поведінки: *виросли крила, як на світ народився, нудити світом, на лобі написано, світ не милий, накопити на серці, потеплішало на серці, опустити крила, вішати голову, крається серце, не бачити світу, для очистки совісті, платити такою самою монетою, не заманити калачем, катюзі по заслугі, видно пана по халявах, в підметки не годиться, сам не свій, важко на серці, брати до серця, жданики поїсти, відлягло від серця.*

Відсутність духовного спокою об’єктивує ФО *нудити світом*: – *Одружися, сину... І сам не будеш світом нудити, й мені поміч буде!* (Панас Мирний. Хіба ревуть воли, як ясла повні?) [8, с. 181]. Про позитивний духовний стан говорить ФО *потеплішало на серці*: – *Потеплішало трохи на серці Тараса Григоровича при думці, що скрізь є добрі люди* (З. Тулуб. В степу безкраїм за Уралом) [8, с. 184]. ФО *видно пана по халявах* указує на дидактичну настанову звертати увагу на поведінку людини, конкретні вчинки, саме вони видають справжні моральні якості: – *Так, – з притиском вимовив Ярещенко. – Видно пана по халявах. Це той, що раз на рік правду каже, та й то кається. Знаю, що то за брехло* (В. Речмедін. Народження Афродіти) [8, с. 141]. ФО *платити такою самою монетою* є суперечливим щодо віднесення до певної групи, оскільки в залежності від контексту різко змінює своє значення. Розглянемо приклад у цілісному значенні одиниці, яка маніфестує саме результат, що залежить від докладених зусиль, тобто добро вимагає добра, ненависть

викликає ненависть тощо: *Народ повстає, а в помсті своїй він нестримний – платить тією ж монетою* (М. Старицький. Останні орли) [8, с. 114].

Коротко розглянувши три тематичні групи ФО, що вербалізують ментальні засади моральності як складову частину поняття ВИХОВАННЯ можемо сказати, що етичні та духовні якості посідають вагоме місце в житті українців і маніфестуються фразеологічними засобами. Порушення поведінкових норм різко засуджується в уявленнях народу, що і викликало виникнення одиниць, що вербалізують цей процес. Виконання принципів християнської моралі також відбито в мовній системі та має позитивну конотацію. Для українського народу важливим є підготовка вихованців до усвідомлення себе гідними членами суспільства на духовному рівні, що ілюструється низкою ФО, але кожна з груп має бути досліджена більш детально. Для ширшого розуміння ментальних засад моральності українців необхідно простежити й вияви християнської моралі у дібраних одиницях. Саме ці аспекти є перспективними для подальшого дослідження.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 375с.
2. Довга Л.М. Моральна чеснота як цінність в українській духовній культурі другої половини XVII ст. – [Режим доступу] : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Gileya/2012_66/Gileya66/F37_doc.pdf
3. Землюк В. Етнопсихологічні й етнополітичні особливості ідентичності українців // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім.І.Ф.Кураса НАН України: Зб.наук. пр. – К., 2007. – Вип. 34. (підсерія “Курасівські читання”). – С. 93-110.
4. Майборода О.А. Українська фразеологія як джерело народознавства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.А. Майборода. – Харків, 2002. – 21 с.
5. Назаренко О.В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О.В. Назаренко – Дніпропетровськ, 2001. – 24 с.
6. Словник української мови. Академічний тлумачний словник 1970-1980 в 11 т. – [Режим доступу] : <http://sum.in.ua/>.
7. Словник фразеологізмів української мови / [уклад. В.М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – 788с.
8. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко – К. : Освіта, 1998. – 224 с.
9. Українські пісні. – [Режим доступу] : <http://www.pisni.org.ua/songs/6174491.html>.
10. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – 4-е изд. – М.: Политиздат, 1981. – 445 с

11. Шумейко З.Є. Концепція народної моралі за збіркою Матвія Номиса “Українські приказки, прислів’я і таке інше”. – [Режим доступу] : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2012_100/Shume.pdf.

12. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів. – Мюнхен, 1993. – 344 с.

13. Ярещенко А.П. Сучасний фразеологічний словник української мови. / А.П. Ярещенко, В.І. Бездітко, О.В. Козир, Н.Г. Немировська. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. – 640 с.

Трубенко І.А.

Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького

Художня метонімія у прозі англійського модернізму: контекстний підхід

Trubenko I.A.

Cherkasy National University named after Bogdan Khmelnytsky (Ukraine)

Literary Metonymy in English Modernist Prose: Contextual Approach

Abstract

This article focuses on the study of functioning of literary metonymies as conceptually and verbally relevant units in English modernist fiction viewed from a cognitive poetic perspective. The artistic potential of metonymy in V. Woolf's and D. H. Lawrence's literary works has been presented with the use of metonymic contextual peculiarities in micro-, macro- and megacontexts.

Keywords: literary metonymy, contextual approach, micro-, macro- and megacontexts, English modernism.

Актуальність контекстного підходу до вивчення тропів, як традиційних, так і концептуальних, пояснюється роллю контексту як важливого компонента реалізації текстової семантики і глобального феномену, що пронизує усі одиниці та рівні мови [9, с. 18].

Метою контекстного підходу у руслі нашого дослідження є виявлення тенденцій, що зумовлюють набуття метонімією художньої значущості та розкриття глибинного смислу метонімії як компоненту художнього тексту. Поставлена мета передбачає необхідність розв’язання таких завдань: уточнити зміст терміна “художня метонімія” з урахуванням новітніх когнітивних досліджень, дати визначення основних понять, які складають основу контекстного підходу до аналізу тропеїки, та розкрити чинники набуття метонімією художньої значущості в рамках мікро-, макро- та мегаконтекстів.

Об’єктом дослідження є художні метонімії у творах В. Вулф та Д. Г. Лоуренса як представників англійського модернізму, де саме контекст відіграє велику роль у реалізації тропеїки [14, с. 158–159].

Так, *художню метонімію* визначаємо як троп, що базується на операції заміщення, у результаті якої концептуальна сутність (джерело) забезпечує